

مشروعیت رمزارزها از منظر فقه حکومتی و فردی^۱

سید علی ربانی موسویان *

چکیده

رمزارزها از جمله بیت کوین از ثمرات توسعه فناوری اطلاعات در نظام مالی بین‌المللی و حتی داخلی در دهه اخیر می‌باشند که منافع همچون توسعه مبادلات ارزی بین‌المللی و ارزان شدن در مقابل چالش‌هایی همچون توسعه جرایمی مانند پولشویی و نقض نظم اقتصادی و مالی کشورها را با خود به همراه داشته‌اند. در تحقیق حاضر که به روش توصیفی-تحلیلی است؛ از منظر فقه فردی، رمزارزها یک نوع مال بوده، معاملات آنها ربوی و غرری نیست و بنابراین، در صورتی که مبنای معاملاتی رمزارزها از منظر شرعی صحیح باشد، مبادله رمزارزها از منظر شرعی مباح است. اما در صورتی که مبنای معاملاتی رمزارزها مشروعیت نداشته باشد، معامله آنها باطل و حرام است. از منظر فقه حکومتی اما وضعیت مبادلاتی رمزارزها متفاوت است. نتیجه تحقیق حاضر بدین صورت است که به استناد ادله‌ای مانند قاعده لاضرر، قاعده احترام و قاعده حفظ نظام و قاعده اقدام و قاعده عدالت که همگی مانع از اجرای سیاست‌های نادرست پولی و افزایش بی‌رویه حجم پول در نظام اقتصاد اسلامی می‌شوند، مقتضی است تا زمانی که از طرف حاکمیت، نظم حقوقی برای کنترل رمزارزها در اقتصاد کشور ترتیب داده نشده، از معاملات در زمینه رمزارزها جلوگیری کرد.

کلید واژه‌ها: رمزارز، فقه حکومتی، فقه فردی، لاضرر، حفظ نظام .

۱- تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۰۶/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۱۱

* استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، اسلامشهر، ایران. (نویسنده مسؤول)

a.rabbani110@yahoo.com

مقدمه

جهان در دهه‌های اخیر و به ویژه در چند سال گذشته عرصه تحولات چشمگیری بوده که بسیاری از مناسبات و معادلات پیشین را به طور اساسی دستخوش تغییر نموده است و امروزه فناوری و ارتباطات در زندگی روزمره برای ادارات، سازمان‌ها، اقشار و صنوف مختلف جامعه به یکی از مباحث اصلی و روزآمد تبدیل شده است. گسترش روزافزون نیازمندی‌ها و سایه افکنی این فناوری بر تمام شؤون زندگی بشر، مسایل و چالش‌های گوناگونی را به وجود آورده است.

این تحولات که با محوریت کاربری وسیع از فناوری اطلاعات و ارتباطات امکان پذیر شده، از کاربرد رایانه به عنوان ابزار خودکارسازی و افزایش بهره‌وری آغاز گردیده و اکنون با تکامل کاربری آن در ایجاد فضای هم‌افزایی مشارکتی، عملاً زندگی فردی و اجتماعی بشری را دگرگون ساخته است. ورود به فضای مجازی حاصل از فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات نیز دوره جدیدی از تمدن بشری را رقم زده، به نحوی که انقلاب عصر اطلاعات شیوه اندیشه، تولید، مصرف، تجارت، مدیریت، بانکداری، اقتصاد، پول، جنگ و حتی دینداری و عشق‌ورزی را دگرگون ساخته است. در این بین پول‌های مجازی یا رمزارزها به یکی از مهمترین عرصه‌های بحث برانگیز حقوقی تبدیل شده است.

امروزه رمزارزها خود تبدیل به یک مسأله امنیت ملی حتی برای کشور ما تبدیل شده است.^۱ بازداشت‌های معدودی در ایالات متحده در ارتباط با رمزارزها صورت گرفته است. این امر اساساً به دلیل مشکلات در ردیابی پرداخت‌های رمزارزها بوده است. بازداشت‌هایی که صورت گرفته است تماماً به دلیل اتهامات مربوط به استفاده از رمزارزها در پولشویی بوده است.^۲

^۱ از جمله در این راستا می‌توان به صحبت‌های وزیر ارتباطات و فناوری اطلاعات اشاره نمود: «بنا به آمار غیررسمی تبادلات بیت کوین‌ها در صرافی‌ها در جریان است و امروز که ۵۰ درصد از ارزش آن کاسته شده مردم چقدر ضرر کردند و چقدر ارز از کشور خارج شده است که لازم است به مردم اطلاع‌رسانی کافی صورت بگیرد.» برای اطلاعات بیشتر در این زمینه به: <http://memmfa.ict.gov.ir/fa/newsagency/۲۰۷۸۴>

^۲ بر مبنای تقسیم بندی بومه (۲۰۱۵) (Bohme)، معاملات مالی غیرقانونی بیت کوین به سه دسته تقسیم می‌شوند: جرایم خاص بیت کوینی، پولشویی و جرم تسهیل شده بیت کوین. جرایم خاص بیت کوین، انواعی از جرایم هستند که نتیجه مستقیم حملات رایانه‌ای با فناوری‌های پیچیده هستند که هدف از آنها سرقت بیت کوین و تغییر ارزش مبادلاتی این ارز مجازی می‌باشد. پولشویی به عنوان دسته دوم جرایم، بدین صورت است که بیت کوین‌ها می‌توانند به دلایل روشن از جمله پولشویی استفاده شوند. جرایم تسهیل شده بیت کوینی نیز بدین صورت است که بیت کوین، پرداخت هزینه ارایه خدمات کالاهای غیرقانونی که بر روی بازار آن که اصطلاحاً جاده ابریشم اطلاق می‌شود، رد و بدل می‌شوند را تسهیل می‌نماید. مجرمانی که از این پلتفرم غیرقانونی برای برداشت‌های شخصی استفاده می‌کنند از آن رو بدان استناد می‌کنند که یک سناریو عالی است. (Moore, ۲۰۱۶: ۱۳۶) .

شناخته شده‌ترین نمونه رمزارزها، بیت‌کوین است. اولین نسخه از بیت‌کوین، یک برنامه رایانه‌ای بود که در ژانویه ۲۰۰۹ میلادی از سوی ساتوشی ناکاموتو^۱ مطرح شد با این امید که به عنوان اولین ارز مدرن غیرملی جهان تبدیل شود. در حال حاضر، سه رمزارز فراگیر بیت‌کوین (با ارزش پنج تا شش هزار دلار)، اتریوم (با ارزش حدود ۳۰۰ دلار) و لایت‌کوین (با ارزش حدود ۶۰ دلار) هستند.

این مقاله در قالب چهار بخش به بحث در ارتباط با مشروعیت رمزارزها در فقه حکومتی و فردی می‌پردازد. در بخش اول تحت عنوان کلیات به تعریف رمزارزها و تفاوت آنها با پول‌های الکترونیکی، انواع رمزارزها، اقدامات دولت‌ها در زمینه تنظیم مقررات رمزارزها، رویه قضایی در حوزه رمزارزها و اقدامات جمهوری اسلامی ایران در این حوزه می‌پردازیم. در بخش دوم به دیدگاه‌های مختلف قایل به معاملات مبتنی بر رمزارزها می‌پردازیم. در بخش سوم به ابعاد مختلف رمزارزها از منظر فقه فردی از جمله مالیت داشتن، غرری بودن یا نبودن و ربوی بودن یا نبودن معاملات مبتنی بر رمزارزها می‌پردازیم و در بخش پایانی به ابعاد مختلف رمزارزها از منظر فقه حکومتی از جمله قاعده لاضرر، اصل احترام، اصل حفظ نظام و اصل عدالت می‌پردازیم.

۱- موضوع شناسی تحقیق

۱-۱- سؤالات اصلی پژوهش

الف- مشروعیت رمز ارزها از منظر فقه فردی چگونه ارزیابی می‌شود؟

ب- مشروعیت رمز ارزها از منظر فقه حکومتی چگونه ارزیابی می‌شود؟

۱-۲- فرضیات تحقیق:

- ۱- از منظر فقه فردی، رمزارزها یک نوع مال بوده، معاملات آنها ربوی و غرری نیست و بنابراین، در صورتی که مبنای معاملاتی رمزارزها از منظر شرعی صحیح باشد، مبادله رمزارزها از منظر شرعی مباح است.
- ۲- از منظر فقه حکومتی به استناد ادله‌ای مانند قاعده لاضرر، قاعده احترام و قاعده حفظ نظام و قاعده عدالت که همگی مانع از اجرای سیاست‌های نادرست پولی و افزایش بی‌رویه حجم پول در نظام

^۱ Satoshi Nakamoto

اقتصاد اسلامی می‌شوند، مقتضی است تا زمانی که از طرف حاکمیت نظم حقوقی برای کنترل رمزارزها در اقتصاد کشور ترتیب داده نشده، از معاملات در زمینه رمزارزها جلوگیری کرد.

۱-۳- نوآوری

این پژوهش بر آن است تا موضوعی مدرن و نوظهور در عرصه اقتصاد جهانی که مهمانی تازه وارد به صحنه نظام مالی داخلی کشور نیز می‌باشد را برای نخستین بار از منظر مبانی فقه فردی و حکومتی مورد سنجش و تحلیل قرار دهد.

۱-۴- پیشینه

در زمینه رمزارزها به ویژه در سطح کشورهای توسعه یافته هم در سطح رویه قضایی و هم در سطح تقنینی، شاهد وجود تجربیاتی هستیم. مشهورترین نمونه آن در زمینه دستگیری چارلی شرم^۱، رییس هیأت مدیره شرکت مبادله کننده بیت کوین موسوم به بیت/اینست^۲ بوده است (Crofton، ۲۰۱۵، ۳۳). در ۶ آگوست ۲۰۱۳ میلادی، قاضی آموس مازانت^۳ در بخش شرقی دادگاه فدرال تگزاس حکم داد به این دلیل که رمزارزها می‌توانند به عنوان پول استفاده شوند (می‌توانند برای خرید کالاها و خدمات و پرداخت هزینه‌های زندگی و مبادله ارزهای متعارف به کار برده شوند)، ارزشی پولی است. در سال ۲۰۱۷ نیز بانک مرکزی و وزارت اقتصاد روسیه، لایحه‌ای را برای تنظیم رمزارزها و اوراق بهادار مجازی برای تصویب در تاریخ ۲۸ سپتامبر ۲۰۱۸ آماده کرده است. این لایحه، خصوصیات رمزارزها را نه به عنوان یک ارز قانونی بلکه به عنوان دارایی مشخص می‌کند. این لایحه، تملک و انتقال رمزارزها را با اعمال محدودیت‌هایی به افراد اجازه می‌دهد. افرادی که واجد سرمایه‌گذاری نیستند نیز امکان خرید توکن به ارزش ۵۰ هزار روبل (۸۶۹ دلار) را دارند.

بجستانی و روحانی مقدم در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی ایجاب و قبول در معاملات الکترونیک»، یادآور می‌شوند: اگرچه استفاده از وسایل الکترونیکی در تجارت، پدیده نوینی نیست و استفاده از تلفن،

^۱ Charlie Shrem

^۲ BitInstant

^۳ Amos Mazzant

دورنگار و نماير سال‌هاست که در عرصه معاملات وارد شده اما اصطلاح تجارت الکترونیک از زمانی معمول شده است که سامانه‌های رایانه‌ای به پیشرفت قابل ملاحظه‌ای دست یافته‌اند. امروزه معاملات الکترونیکی در سراسر دنیا از ارزش و اعتبار خاصی برخوردار است زیرا علاوه بر این که روش‌های سنتی تجارت را متحول ساخته، سرعت و صرفه‌جویی را به بهترین نحو برای بشر به ارمغان آورده است. رواج و گسترش روز افزون اینگونه معاملات در کشورهای توسعه یافته و لزوم پیشرفت آن در کشورهای در حال توسعه، حقوق دانان را بر آن داشته تا در جهت پرکردن خلأهای قانونی و مسایل حقوقی مرتبط با این گونه معاملات بکوشند (بجستانی و روحانی مقدم، ۱۳۸۷، ۱۱).

اسلامی طراقی در مقاله‌ای با عنوان «چالش‌ها و راهکارهای ارز دیجیتال در ایران»، بیان می‌دارد: عصر جدید، عصر فناوری‌های هوشمند است و هوشمندسازی روابط و مبادلات اقتصادی مانند اینترنت به سویی می‌رود که همه چیز را به تصرف خود در می‌آورد به گونه‌ای که جای انتخاب را می‌گیرد و گزینه‌های دیگری باقی نمی‌گذارد. گسترش ارزهای دیجیتال در سطح جهان نیز دیر یا زود انتخاب کشور ما خواهد بود بنابراین بهتر است قبل از آنکه در شرایط غیرقابل کنترل قرار بگیریم، با پیش‌بینی‌های لازم و گرفتن ابتکار عمل نقش مؤثر خود را ایفا نماییم. باید این حقیقت را پذیرفت که همانطور که اشکال مختلف پول در گذشته جای یکدیگر را گرفتند، ارز دیجیتال نیز جانشین بسیاری از شیوه‌های مبادله امروز خواهد شد.^۱

باقری سعید در مقاله‌ای با عنوان «ارز دیجیتال، فرصت‌ها و تهدیدهای بالقوه»، متذکر می‌شود: بیت کوین تاکنون به میزان قابل ملاحظه‌ای مردم پسندترین ارز مجازی تمرکز زدایی شده است. اما نمی‌توان تضمین کرد که در آینده هم این موقعیت را حفظ کند بی‌شک این شبکه نوین بستر مناسبی برای سرمایه‌گذاری دولتی و ملت‌ها خواهد بود. در عین حال اطلاعات ناکافی می‌تواند اثر معکوس بر اقتصاد زندگی استفاده‌کنندگان آن داشته باشد.^۲

میرغفوری در مقاله‌ای با عنوان «مزایا و معایب ارزهای دیجیتالی با تأکید بر بیت کوین»، نتیجه‌گیری می‌کند که در این باره دو موضوع باعث نگرانی دولت‌ها گردیده است. نخستین موضوع امنیت ارزهای جدید دیجیتال و موضوع دوم استفاده از آنها برای فعالیت‌های مجرمانه و پولشویی است. اما مزایای استفاده از این

^۱ اسلامی طراقی مریم و همکاران، «چالش‌ها و راهکارهای ارز دیجیتال در ایران»، پنجمین کنفرانس ملی پژوهش‌های کاربردی در مدیریت و حسابداری، ۱۳۹۷.

^۲ باقری سعید مرجان، «ارز دیجیتال، فرصت‌ها و تهدیدهای بالقوه»، ششمین کنفرانس ملی حسابداری، مدیریت مالی و سرمایه‌گذاری، ۱۳۹۶.

ارز باعث شده که بانک‌های مرکزی نیز نسبت به آن بی‌تفاوت نباشند و برای استفاده از آن، قوانین و مقرراتی وضع کنند تا امکان تقلب و انحراف در آن کمتر شود.^۱

کاشیان در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی نو به ماهیت اقتصادی و فقهی پول‌های رمز پایه»، ماهیت شرعی این پول‌ها را به چالش می‌کشد.^۲ درحالی‌که در مقاله حاضر به عکس این نگاه، مشروعیت این پول‌ها ثابت خواهد شد، گرچه باید در قالب محدودیت‌های نظامی تعریف شده از جانب حکومت قرار گیرد.

۱-۵- تعریف رمزارزها و تفاوت آنها با پول‌های الکترونیکی

از آنجا که رمزارزها یک نوع پول مجازی محسوب می‌شوند در ابتداء بایستی پول را تعریف کرد. پول وسیله‌ای است که مردم در قبال فروش کالاها، اوراق بهادار و خدمات خویش می‌پردازند. پول سه هدف را تامین می‌کند. پول وسیله مبادله است. دوم پول به عنوان معیار سنجش ارزش، بهای کالاها یا خدمات ارایه شده را اندازه‌گیری و معیاری برای مقایسه آنها ارایه می‌کند و سرانجام وسیله حفظ ارزش است که در نتیجه می‌توان آن را پس انداز و در آینده خرج نمود.

مهمترین فاکتور در تولید هر یک از رمزارزها، عنصر سختی تولید است زیرا با ساختن هر یک واحد آن، ساختن واحد بعدی نیازمند پردازش بیشتر و سخت‌تر است که حتی روی قیمت کارت‌های گرافیک رده بالا نیز تأثیر مستقیمی گذاشته است (اکبری، ۱۳۹۶، ۱۵).

رمزارزها را نباید با پول الکترونیکی یکسان دانست. کمیسیون اروپا، پول الکترونیکی را در پیش‌نویس بخشنامه خویش به شرح ذیل تعریف کرده است: «۱. این پول به صورت الکترونیکی بر روی ابزارهای الکترونیکی نظیر کارت‌های تراشه‌دار یا حافظه رایانه ذخیره می‌شود؛ ۲. از سوی سایر مؤسسات، به غیر از مؤسسه منتشر کننده آن به عنوان وسیله پرداخت پذیرفته می‌شود؛ ۳. به منظور استفاده کاربران به عنوان جایگزین الکترونیکی مسکوکات و اسکناس تعبیه شده است؛ ۴. امکان پرداخت‌های اندک الکترونیکی را فراهم می‌کند» هیأت مشاوره مصرف‌کننده بانک مرکزی فدرال آمریکا نیز پول الکترونیکی را به شرح ذیل تعریف می‌کند: این پول به طریق الکترونیکی منتقل و به صورت کارت هوشمند، کارت حاوی ارزش ذخیره

^۱ میرغفوری سیدحیی‌الله و همکاران، «مزایا و معایب ارزهای دیجیتالی با تکیه بر بیت کوین»، سیزدهمین همایش‌های پژوهش‌های نوین در علوم و فن آوری، ۱۳۹۷.

^۲ کاشیان عبدالحمید و همکاران، «نگاهی نو به ماهیت اقتصادی فقهی پول‌های رمز پایه» نخستین همایش بین‌المللی مدیریت، حسابداری و اقتصاد دانش بنیان، ۱۳۹۷.

شده یا کیف پول الکترونیکی حمل می‌گردد و در پایانه‌های فروش و بدون مداخله نهاد بیرونی در معامله مستقیم شخص با شخص مورد استفاده قرار می‌گیرد. این پول از طریق خطوط تلفن به دست بانک‌ها یا دیگر ارایه دهندگان یا ناشران می‌رسد و از طریق اتصال به تلویزیون کابلی تعاملی و رایانه شخصی انتقال می‌یابد و خرج می‌شود. به‌طور کلی پول الکترونیکی در دو مفهوم عام و خاص مطرح بوده و کاربرد دارد و در مفهوم عام به مکانیسم پرداخت یا دریافت یا انتقال تعهدات اشخاص به روش الکترونیکی از طریق رایانه شخصی یا هرگونه دستگاه الکترونیکی متصل به شبکه‌های رایانه‌ای مربوط به بانک یا مؤسسه‌های مالی مجاز که کاربر نزد آنها پول دارد گفته می‌شود و در حقیقت نسخه الکترونیکی اسکناس یا سکه معمولی است. اما در مفهوم خاص آن ارایه یک تعریف جامع و ثابت از پول الکترونیکی خیلی مشکل و شاید غیرممکن باشد. این مشکل ناشی از آن است که نوآوری‌ها در فناوری‌های مورد استفاده سیستم بانکداری، خیلی سریع است و روش‌های جدیدی به وجود می‌آید. لذا نمی‌توان گفت که پول الکترونیکی تنها یک تعریف و روش استفاده دارد. ممکن است در آینده، تعاریف و روش‌های دیگری معرفی شوند ولی با توجه به فناوری‌های کنونی، پول الکترونیکی را می‌توان این چنین تعریف کرد: «پول الکترونیکی یک محصول فناورانه است که سرعت گردش پول را افزایش و هزینه‌های آن را کاهش می‌دهد و این امر می‌تواند بهره‌وری در مقیاس کلان را سبب شود و یکی از مهمترین ابزارهای تجارت الکترونیکی است و نظام بانکی در این زمینه گام‌های جدی‌تری برداشته و خدمات خود را گسترش داده است».

بنابراین تفاوت‌هایی را می‌توان میان رمزارزها و پول‌های الکترونیکی قایل شد:

۱- از نظر اطراف: از لحاظ سیاست پولی، ناشران مهمترین فراهم کنندگان خدمات پول الکترونیکی هستند زیرا پول الکترونیکی، تراز بدهی مؤسسات ناشر آن است. از لحاظ حقوقی نیز ناشر، دارنده و پذیرنده، اطراف اصلی پول الکترونیکی می‌باشد. در نظام‌هایی که مقرراتی در تجویز انتشار پول الکترونیکی و نظارت بر آن وضع نموده‌اند، شرایط نسبتاً سختی را برای ناشران در نظر گرفته‌اند. ناشر پول الکترونیکی اصولاً باید بانک یا مؤسسه مالی و اعتباری باشد و وجوه حاصله از نشر پول الکترونیکی را در امور مجاز و با قابلیت نقد شوندگی بالا سرمایه‌گذاری نماید.

۲- از منظر عوضین: صدور پول الکترونیکی در ازای وجوه دریافتی است. بر اساس ماده یک دستورالعمل اروپایی در سال ۲۰۰۰، صدور پول الکترونیکی باید در مقابل دریافت وجوه و مبالغی باشد که ارزش آن کمتر از ارزش پولی صادره نباشد. این ضابطه مبتنی بر این رویکرد است که برخلاف پول قانونی، پول الکترونیکی

صرف اعتبار و خلق پول و ارزش پولی به اراده ناشر آن نیست بلکه مبتنی بر یک مبادله است و دارنده باید مبلغی حداقل معادل آن را به ناشر بپردازد. این ضابطه با این هدف مقرر گردیده است که از خلق اعتبار کنترل نشده توسط مؤسسات پول الکترونیکی در قالب صدور پول الکترونیکی به صورت دیسکنت جلوگیری نماید.

۳- از نظر نظارت‌ها: پول‌های الکترونیکی چون از سوی بانک‌های مرکزی، بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری مجاز و قانونی صادر می‌شوند؛ بنابراین امکان نظارت بر آن وجود دارد اما در رمزارزها امکان چنین نظارتی وجود نداشته و به تازگی همانگونه که در بخش‌های بعدی اشاره خواهد شد، دولت‌ها و رویه قضایی قدم‌هایی را به منظور نظام مند کردن آنها اتخاذ کرده‌اند.

۴- از منظر قانونی بودن: با توجه به کثرت رمزارزها، دولت‌ها و بانک‌های مرکزی معاملات اکثریت قریب به اتفاق آنها را غیرقانونی اعلام کرده‌اند درحالیکه در مورد پول‌های الکترونیکی چون مبداء صدور آنها، خود بانک‌ها است، امکان غیرقانونی اعلام کردن وجود ندارد. از جمله در جمهوری اسلامی ایران، آیین‌نامه گسترش بهره‌برداری از خدمات پول الکترونیک مصوب ۱۳۸۴/۰۵/۱۰ هیأت وزیران وجود دارد که «به منظور ایجاد تسهیلات و ارتقای کیفیت خدمات به مردم، کلیه بانک‌های کشور (دولتی و خصوصی) موظفند نسبت به صدور انواع کارت پول الکترونیکی و نصب تجهیزات مربوط از قبیل دستگاه‌های خودپرداز و پایانه فروش و پرداخت اینترنتی جهت استفاده فرآیند خرید و فروش کالا و خدمات در کشور اقدام نمایند.»

۵- واحد ارزش: ارزهای رایج مانند یورو، دلار، ریال و ... دارای پشتوانه قانونی هستند اما رمزارزها مانند بیت‌کوین یا لیندن دالر فاقد پشتوانه قانونی هستند.

علاوه بر تفاوت‌هایی که در بالا گفته شد می‌توان شباهت‌هایی نیز میان پول‌های الکترونیکی و رمزارزها قایل بود از جمله آنکه هر دو نوع ارز از لحاظ فنی از بیت‌های الکترونیکی تشکیل شده است و دارای ارزش اقتصادی هستند و مال محسوب می‌شوند. شرایط صدور هر دو نوع ارز با پول‌های کاغذی متفاوت است.

۱-۶- انواع رمزارزها:

بسته به نحوه تعامل، رمزارزها به سه طبقه دسته بندی می‌شوند: ۱- رمز ارز بسته: این نوع رمزارزها برای خرید کالاها و خدمات مجازی در داخل جامعه مجازی واقعی منظور شده و کاربران پول را از طریق برخی فعالیت‌ها به دست می‌آورند؛ ۲- رمزارزها با جریان یکطرفه: رمزارزها به جای پول واقعی خریداری شده اما امکان تبدیل معکوس آن وجود ندارد؛ ۳- رمزارزها با جریان دوطرفه: در این نوع رمزارزها، می‌توان از

آنها برای خرید پول واقعی استفاده کرد و هم چنین آنها را توسط وب سایتها یا استخراج‌گرهای خاص دوباره تبدیل معکوس نمود.

همچنین رمزارزها از نظر متمرکز بودن یا غیرمتمرکز بودن نیز تقسیم‌بندی می‌شوند. رمز ارزهای متمرکز، دارای یک سیستم متمرکز برای تأیید کردن و انجام معاملات با صادرکننده است در حالیکه رمزارزهای غیرمتمرکز، معاملات از طریق شبکه‌ای از کاربران تأیید و انجام می‌شود که بعضی فعالیت‌های خاص را انجام می‌دهند که نمونه بارز آن بیت کوین است.

برخی از نظام‌های رمزارزی پیش استخراجی هستند و پاداش‌هایی برای اولین استخراج‌کنندگان دارند. پیش استخراج بدین معنا است که ارز از سوی بنیان‌گذاران آن ارز قبل از استخراج کدی که در دسترس عموم قرار خواهد گرفت؛ ایجاد می‌شود. غالباً این شیوه به عنوان یک رویه تدلیس آمیز دیده می‌شود و می‌تواند به عنوان بخش اساسی یک طراحی دیجیتال رمزارزها استفاده شود. از سوی دیگر، رمزارزهای بسیار معدودی هستند که می‌توانند با ارزهای واقعی مبادله شده و بانک‌ها معمولاً خدماتی را در ارتباط با آنها ارائه نداده و برخی از آنها از ارائه خدمات به شرکت‌های ارزهای مجازی خودداری می‌کنند. همچنین، اسناد مالی سنتی از حمایت‌های قوی مشتری برخوردارند. با این حال، در صورتی که رمزارزها مفقود یا به سرقت روند، مشخص نیست که چه ساز و کاری برای محدود کردن خسارات وارده به صاحب آن وجود دارد. همچنین امکان از دست دادن دائمی رمزارزها به دلیل وجود یک بدافزار یا مفقود شدن اطلاعات وجود دارد.

۲- اقدامات دولت‌ها و رویه قضایی ناظر

۲-۱- اقدامات دولت‌ها در حوزه تنظیم مقررات رمزارزها:

ایالات متحده تاکنون به طور رسمی هیچ رمزارزی از جمله بیت کوین را به عنوان ارز نپذیرفته است اگرچه دادگاه فدرال بخش شرقی تگزاس و وزارت خزانه‌داری آمریکا گام‌هایی در این زمینه برداشته‌اند. در ایالات متحده، هیچ اجماعی در ارتباط با این که چه چیز یک ارز غیرمتمرکز مجازی محسوب می‌گردد وجود ندارد. در جولای ۲۰۱۴ میلادی، اداره خدمات مالی ایالت نیویورک آمریکا، آیین‌نامه‌ای را در ارتباط با بیت‌کوین موسوم به بیت‌لایسنس صادر کرد. محاکم ایالات متحده از این که معامله رمزارزها یک قرارداد سرمایه‌گذاری باشد؛ امتناع کرده‌اند. در ژاپن نیز، وزیر امور مالیه این کشور بیانیه‌ای را صادر نموده است که ارز بر مبنای قوانین ژاپن، تنها سکه یا مسکوکاتی هستند که از سوی بانک مرکزی ژاپن صادر شده و از این

رو، رمزارزها نمی‌توانند به عنوان ارزهای مشروع محسوب شوند. همچنین دولت ژاپن اعلام کرده است که هیچگونه برنامه‌ای برای اتخاذ اقدام به سمت تنظیم قواعد رمزارزها ندارد. در انگلستان اما وضعیت متفاوت است به این صورت که اخیراً بیت کوین به عنوان یک واحد خرید و فروش شناخته شده و مشمول مالیات بین ۱۰ تا ۲۰ درصد شده است. اگرچه همچنان رمزارزها در انگلستان قاعده‌مند نشده‌اند اما در ماه آگوست ۲۰۱۷، وزیر مبادلات مالی انگلستان با صدور بیانیه‌ای اعلام کرد که بریتانیا در حال رصد کردن نحوه تنظیم مقررات رمزارزها می‌باشد (Bordo et al, ۲۰۱۸: ۷۶).

۲-۲- رویه قضایی ناظر بر رمزارزها:

رویه اخیر دیوان دادگستری اتحادیه اروپایی در قضیه C-۲۶۴/۱۴ نیز که در آن هیچگونه رویکرد مدنی نسبت به ارزهای مجازی نشان نداده است؛ در نوع خود جالب توجه به نظر می‌رسد. این قضیه مربوط به یک دستورالعمل مالیات بر ارزش افزوده بود که مقرر می‌داشت که تأمین کالاها و خدمات برای ارایه در یکی از کشورهای عضو اتحادیه از سوی یک شخص مشمول مالیات، در معرض مالیات بر ارزش افزوده قرار می‌گیرد. با این حال، دولت‌های عضو می‌بایستی معاملات راجع به ارز، مسکوکات و سکه‌های بانکی که به عنوان یک معامله قانونی محسوب می‌شوند را مستثنی می‌کردند. یک شهروند سوئدی درصدد ارایه خدمات مربوط به مبادله ارزهای سنتی با بیت کوین و بالعکس بود. دیوان دادگستری اتحادیه اروپایی اعلام کرد که معاملات برای مبادله ارزهای سنتی با واحدهای ارزی مجازی بیت کوین و بالعکس، ارایه خدمات فوق در چارچوب دستورالعمل مالیات بر ارزش افزوده تلقی شده و بنابراین معاملات مزبور بر مبنای مقرر مربوط به معاملات راجع به ارز، مسکوکات و سکه‌های بانکی که به عنوان معامله قانونی هستند، از مالیات بر ارزش افزوده معاف هستند (Skatteverket v David Hedqvist, ۲۰۱۵, para ۴۳).

۲-۳- اقدامات جمهوری اسلامی ایران در زمینه تنظیم مقررات رمزارزها:

گرچه بانک مرکزی ایران، تجارت با رمزارزها را مجاز نمی‌داند اما با این وجود، ارزهای دیجیتال را به

عنوان کالا و زیر نظر سازمان بورس و اوراق بهادار کشور در نظر می‌گیرد.^۱ از سوی دیگر، هیچ قانونی در راستای ممنوعیت استفاده از رمزارزها به ویژه بیت‌کوین به عنوان یک شیوه پرداختی وجود ندارد. در این ارتباط سه موضوع ارزشهای دیجیتال اختصاصی، ارزش دیجیتال کنسرسیومی با کشورهای مورد نظر و همچنین تنظیم مقررات یا همان رگولیت کردن ارزشهای دیجیتال جهانی در دست بررسی وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات است. در این بین، ارزشهای دیجیتال اختصاصی از سایرین، گزینه اولویت‌دارتری به نظر می‌رسد.^۲ در دستورالعمل صرافی‌ها، معاملات غیرفیزیکی که خرید و فروش‌های مجازی را نیز شامل می‌شود، غیرقانونی دانسته شده است و از آن منظر، صرافان نمی‌توانند ارزشهای دیجیتال را معامله کنند. مقررات گذاری برای رمزارزها، نیازمند تصویب در شورای عالی فضای مجازی است زیرا کمیسیون‌های عالی مرکز ملی فضای مجازی در چارچوب مصوبات شورای عالی فضای مجازی اقدام به تصویب دستورالعمل‌ها می‌کنند که از آنجا که در این زمینه تاکنون مقرراتی وجود نداشته است؛ وضع مقررات اولیه باید توسط شورا انجام شود.

۳- دلایل کلی مشروعیت و بطلان معاملات رمزارزها

۳-۱- دلایل مشروعیت معاملات رمزارزها:

۱. رمزارزها مجموعه‌ای از اعداد به عنوان رمزین هستند که بر اساس محاسبات ریاضی نیاز به پردازش بالا دارند. این اعداد به عنوان پول قابل استفاده هستند. از آنجاییکه برای تولید این اعداد نیاز به حجم پردازش بالایی می‌باشد، هم سرمایه و هم انرژی صرف شده برای تولید این اعداد، زیاد است. بنابراین از نظر فنی، رمزارزها دارای ارزش ذاتی هستند به مانند طلا و معاملات که مشروع و قانونی می‌باشند.

^۱ برای اطلاعات بیشتر به: www.bankina.ir/2017/11/01/09/2018 (Last visit) در این راستا می‌توان به صحبت‌های فرامرز خالقی، مدیر عامل شرکت داده ورزی سداد بانک ملی ایران اشاره کرد که گفته‌اند: «مبادلات مربوط به بیت‌کوین در حوزه تولید پول قرار می‌گیرد و باید در چارچوب قوانین بانک مرکزی در جهت جلوگیری از لطمه به اقتصاد کشور باشد.»

^۲ در این ارتباط می‌توان به صحبت‌های ناصر حکیمی، معاون فناوری‌های نوین بانک مرکزی اشاره داشت: «ارز دیجیتال بیت‌کوین فرصت بسیار مناسب برای توسعه بخش دیجیتال است تا با استفاده از آن، کسب و کارهای نوپا و استارت‌آپ‌ها بتوانند در حوزه تجارت سریع‌تر فعالیت کنند. بیت‌کوین در ایران فرصت است و به همین دلیل، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران برای این ارز دیجیتال تا سال ۱۳۹۷، سیاستی واحد انتخاب می‌کند تا آینده ماینرها و فعالان این حوزه معلوم شود.» وی ادامه داد: «درحال حاضر، مسأله بیت‌کوین ملی مطرح و به صورت جدی در حال بررسی است اما اینکه آیا واقعاً نیاز است بیت‌کوین ملی برای نظارت بیشتر بانک مرکزی برای این ارز دیجیتال در ایران استفاده شود هنوز مبهم است و باید بررسی شود اما در هر صورت نظارت برای این ارز نیاز است و بیت‌کوین ملی در سایر کشورها هم قصد نظارت دقیق و سریع برای این ارز دیجیتال را دارد.» برای اطلاعات بیشتر در این باره به یاسینی، ریحانه؛ بیت‌کوین مجازی؛ رقیب پول و ارز واقعی، روزنامه ایران، سال بیست و سوم، شماره ۶۶۳۶، یکشنبه ۱۴ آبان ماه ۱۳۹۶، ص ۵.

۲- بدون واسطه بودن نظام پرداخت رمزارزها؛ نظام پرداخت رمزارزها بدون واسطه بوده و مشتری و فروشنده به طور مستقیم توکن رمزارزها را معامله می‌کنند.

۳-۲- دلایل بطلان معاملات رمزارزها :

۱. ارزش رمزارزها به شدت دارای نوسان است. یک ارز حقیقی یا مجازی به صورت طبیعی تغییرات قیمتی دارد اما در مقایسه با دارایی و کالاها باید ثبات داشته باشد تا بتوان کالاها و دارایی‌ها را با آن ارزش-گذاری نمود؛

۲. عدم شفافیت منشاء اعتبار و هم چنین اعتباردهنده‌های رمز ارزها و اینکه مشخص نیست که در صورت بروز مشکل، چه شخصی مسئولیت اعتبار آن را به عهده می‌گیرد.

۳- بنای عقلاء دلیل دیگری بر باطل دانستن معاملات رمزارزها دانسته شده است چرا که بازارهای رسمی، واکنشی نسبت به رد یا قبولی این ارزها نشان نداده‌اند و هیچکدام از بانک‌های مرکزی دنیا نیز رمزارزها را به رسمیت نشناخته‌اند و در هیچ یک از بانک‌های معتبر دنیا نیز با این رمزارزها، داد و ستد و معامله‌ای صورت نمی‌پذیرد.

۳-۳- نفوذ پذیری شبکه‌های معاملاتی رمزارزها :

البته این ادعا برخلاف ادعایی است که قبلاً مطرح شد و طی آن بیان شد که داد و ستد رمزارزها در قالب سیستمی به نام بلاک چین که تحت وب است انجام شده و به نظر کارشناسان، ساختار بلاک چین غیرقابل نفوذ و هک ناپذیر است.

۴- دیدگاه فقه فردی راجع به رمزارزها :

برای بررسی رمزارزها از منظر فقه باید دو سطح شخصی و حکومتی را مدنظر قرار داد؛ سطح فقه شخصی که به مسایل نگاه شخصی دارد و سطح فقه حکومتی که با نگاه کلان و سیستماتیک به موضوعات و نهادها می‌نگرد. براین اساس از نگاه فقه شخصی این سؤال مطرح می‌شود که آیا معاملات رمزارزها صحیح می‌باشد یا خیر و اصولاً حلال یا حرام بودن سود این معاملات به چه صورت است؟

۴-۱- رمزارزها و مالیت داشتن:

یکی از بحث‌های جدی حول رمزارزها آن است که آیا آنها مال محسوب می‌شوند تا مورد مبادله قرار بگیرند. آنچه که به رمزارزها مالیت می‌دهد آن است که هر جزء رمزارزها با یک ساز و کار خود محاسبه‌گری در نظام مبادلاتی خود محاسبه می‌شود و نمی‌تواند مورد جعل قرار بگیرد (Koch, ۲۰۱۷, ۵۴). اگرچه تلاش‌هایی برای اینکه پشتوانه رمزارزها را طلا قرار بدهند به مانند ارزهای سنتی صورت گرفته است از جمله می‌توان به رمزارز الدرادو^۱ در این زمینه توجه نمود اما با توجه به الگوریتم‌های پیچیده‌ای که در آنها وجود دارد، امکان این پشتوانه وجود ندارد.

در میان اندیشمندان حقوق اسلامی، شهید صدر از پیشگامان تحلیل مالیت داشتن ارزها به شمار می‌رود. وی پس از تأکید بر مالیت ذاتی مسکوکات طلا و نقره، بین اوراق اسکناس دارای پشتوانه و قابل تبدیل به طلا و نقره و ارزهای جاری اعم از الکترونیکی و غیره که معاف از تبدیل به طلاست، تمایز جدی قایل شده است. در مورد گروه دوم یعنی ارزهای فاقد پشتوانه طلا و نقره که رمزارزها نیز می‌توانند یکی از مصادیق آن باشند معتقد است که اینها اوراق نقدی الزامی هستند و مالیت آن صرفاً اعتباری است و ارزش و قیمت ذاتی نداشته و فقط به وسیله قانون و حکومت به آنها داده می‌شود. با این حال، افراد جامعه این اوراق را به عنوان ثمن معامله می‌پذیرند و معامله بر روی خود این اوراق صورت می‌پذیرد (صدر، ۱۴۲۵، ۱۵۲).

۴-۱-۱- نظریه قدرت خرید:

تعداد قابل اعتنایی از اندیشه ورزان اسلامی به نظریه قدرت خرید باور داشته و نخستین آنها شهید آیت‌الله صدر(ره) است. وی در کتاب «الاسلام یقود الحیاه» درباره پول‌های کاغذی می‌گوید: «پول‌های کاغذی اگرچه مال مثلی است اما مثل آن فقط همان کاغذ نیست؛ بلکه هر چیزی است که قیمت حقیقی آن را مجسم و بیان می‌کند؛ از این رو، اگر بانک هنگام بازپرداخت سپرده‌ها به سپرده‌گذاران قیمت حقیقی آنچه که دریافت کرده است، پرداخت کند. مرتکب ربا نشده است» (صدر، ۲۴۷، ۱۳۸۲). در ادامه می‌گوید: «قیمت حقیقی براساس طلا و ارزش طلا اندازه‌گیری می‌شود» (همان). از این کلام شهید صدر(ره) برمی‌آید که وی قیمت حقیقی یا قدرت خرید را جزو ویژگی اصلی و صفت حقیقی و ذاتی ارزها می‌داند؛ زیرا حکم به عدم

^۱ "Eldorado"

ارتکاب ربا در هنگام بازپرداخت سپرده به قیمت حقیقی قرینه دیگری است که وی قیمت حقیقی و به تعبیری قدرت خرید را جزو ویژگی اصلی و صفت ذاتی و حقیقی ارزش می‌داند (توسلی، ۱۳۹۱، ۱۱۳). شاید مهمترین نقدها بر نظریه قدرت خرید، خلط مفهوم مال و مالیت و عدم التزام به لوازم مثلی دانستن پول است.

۴-۱-۲- نظریه ارزش اسمی:

طرفداران نظریه ارزش اسمی پس از مثلی دانستن پول، ارزش اسمی پول را مقوم ماهیت آن تلقی می‌کنند. طرفداران این نظریه، پول را ارزش مبادله‌ای اشیاء که متضمن ارزش مصرفی آن است می‌دانند. در مجموع به نظر می‌رسد نظریه قدرت خرید صحیح‌تر باشد. پول صرفاً ارزش مبادله‌ای محض دارد و مالیت آن با توجه به مقدار طلایی که به عنوان پشتوانه پول در بانک جهانی سپرده‌گذاری شده است، مشخص می‌شود و لذا مالیتی که از آن صحبت می‌شود مالیت طلا است نه اسکناس یا پول، منشاء و پشتوانه آن اعتبار است. بر اساس این نظریه، پول از هر نوع و از هر حیث مراتبی از اعتبار دارد. اعتبار در مرتبه تعیین واحد سنجش ارزش و مقدار آن توسط قانون و حکم عقل و سیره عقلای عالم وضع می‌شود. همچنین اعتبار واسطه مبادله بودن پول نیز توسط معتبر وضع می‌شود یعنی به حکم معتبر برای پول جعل ذات می‌شود و پول به عنوان مال متولد می‌شود. در پول‌های کنونی، مال با ارزش معین به وسیله اعتبار قانون‌گذار به عنوان واسطه مبادله تعیین می‌شود و نهایتاً با انتشار خارجی و با گردش در اقتصاد واقعی و نسبتی که با تولید ملی پیدا می‌کند، ارزش ثانوی و متغیر آن پدیدار می‌گردد. در پول‌های کنونی اعتبار توسط قانون است و پشتوانه ارزش آن به ظرفیت تولید ملی، ثبات سیاسی و وفای حاکمیت به تعهدش در حفظ نسبی ارزش اولیه پول براساس معیار وابسته است. بر اساس نظریه قدرت خرید، رمزارزها متناسب با فضای خلق و گردش آن در دنیای مجازی، پشتوانه ارزش، واحد ارزش، کارکردها، سایر آثار و مراتب وجودی آن توسط معتبر جعل می‌شود و مادام که اعتبار رمزارزها توسط خالق و کاربران آن مورد قبول باشد، وجود رمزارزها جریان دارد. رمزارزها مانند پول کنونی بر مبنای اعتبار مخترعین آن و مقبولیت این ارزش صرفاً در میان کاربران به عنوان طرف دیگر قرارداد، مشروعیت دارند.

دقت در مشروعیت فعلیتی که موجب تولید و ارزش رمزارزها می‌شود تنها ملاحظه مشروعیت وجودی این ارزشها است. اگر تولید مبتنی بر استحقاق رمزارزها بر مبنای فعلیتی باشد که از نظر شارع مشروع نیست، مالیت این ارزشها با اشکال مواجه است و اعتبار آن مورد احترام شارع نخواهد بود. مطابق موازین فقهی در

مالیت شرط است که شی یا مال، منفعت محله مقصود عقلایی داشته باشد در غیر این صورت آن شی یا عمل مورد احترام شارع نخواهد بود. چنانچه مبنای تولید و گردش رمزارزها مشروع باشد شارع در قبال این اعتبارات عرفی و قراردادهای مانعی ایجاد نمی کند. بنابراین، چنانچه رمزارزها به واسطه اعتبار خالق آن تقرر وجودی یابد و منشاء تولید آن فعالیت یا مالی با منفعت محله مقصود عقلایی باشد، مادام که این قرارداد مورد احترام کاربران آن باشد مورد احترام شارع نیز خواهد بود.

۴-۲- رمزارزها و ربا:

در لسان العرب آمده است: «ربا افزایش سرمایه است اما در شرع اسلام به معنی یک نوع اضافی بخصوص در سرمایه است نه مطلق افزایش» (ابن منظور، ۱۴، بی تا، ۳۰۴). فقهای شیعه، به طور کلی ربا را به دو قسم تقسیم کرده اند: الف) ربا در وام (ربای قرضی)؛ ب) ربا در داد و ستد (ربای معاملی) ربای قرضی عبارت است از اینکه شخصی به شخص دیگر مقداری کالا یا پول، قرض دهد و شرط کند مقدار بیشتری بگیرد. این نوع ربا هم اکنون در جهان رایج است و به اتفاق فقهای اسلام حرام است. ربای معاملی عبارت است از معامله دو کالای همگون با یکدیگر با وزن و پیمانه مشخص که با یک نوع زیاده عینی یا حکمی در یک طرف معامله همراه باشد (محمودی، ۱۳۹۳، ۱۶۴).

مشهور فقیهان برخلاف ربای قرضی، در ربای معاملی وجود دو شرط اساسی را برای تحقق ربا لازم دانسته اند: الف- عوض و معوض از یک جنس باشند؛ ب- عوض و معوض از اشیایی باشند که در عرف یا با پیمانه و یا با وزن مبادله می شوند. بنابراین بیع یک شی به کم یا زیادتر از همان جنس در صورتی که از کالاهای شمردنی باشد، اشکالی ندارد. از سوی دیگر می دانیم پول از نوع معدودات شمردنی است و هرگز با پیمانه یا وزن، اندازه گیری نمی شود. بنابراین، علی القاعده، فروش پول کمتر به پول بیشتر نباید اشکالی داشته باشد (نورایی، ۱۳۹۳، ۱۱۱).

آیت الله مکارم شیرازی خرید و فروش اسکناس را در دو مورد هم رایج و هم عاقلانه می دانند. نخست در موردی است که عوضین، پول دو کشور متفاوت باشد مانند خرید یک یوروی اروپا با مثلاً ده هزار ریال ایرانی و دومین مورد در فروش بدهکاری نسبه به مبلغ کمتری از همان پول به نقد. علاوه بر این، ایشان در کتاب استفتائات مورد سومی را نیز پذیرفته اند و آن در صورتی است که اسکناس های عوض و معوض پول یک کشور باشند ولی با یکدیگر تفاوت مختصری مانند نو و کهنه بودن داشته باشند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶،

۲۳۵). البته به نظر می‌رسد مورد اخیر محل مناقشه است همان طور که شهید در باب بیع صرف می‌فرماید: «و لایجوز التفاضل فی الجنس الواحد و ان کان احدهما مکسورا او ردیناً» (شهید اول، ۱۴۱۱، ۱، ۱۳۲). بدیهی است که رمزنگار نه از جنس کیل و نه از جنس موزون است بلکه معدود بوده و امکان ربای معاملی در مورد رمزنگارها منتفی است اما قرض ربوی اختصاص به پول و اسکناس ندارد و در غیرپول از نوع کالاها نیز به کار می‌رود، گرچه در عصر کنونی اختصاص به پول پیدا کرده است و در میان کالاها نیز فرقی نیست بین آنکه کیلی و وزنی باشد یا نه و در رمزازها هم می‌تواند این اتفاق بیفتد. با توجه به اینکه رمزنگارها عمدتاً یک واحد پولی غیرمتمکز بوده و بانک و سپرده‌گزاری در آن معنایی ندارد از این جهت نسبت به پول‌های بدون پشتوانه امروزی موجه‌تر به نظر می‌رسد.

چارلز اوانز استاد دانشگاه‌بری در مقاله‌ای به ارزیابی رمزازها با الزامات بانکداری و مالی اسلامی پرداخته است، وی در این مقاله چنین بیان می‌کند: «... بیت کوین یا سیستم مشابه ممکن است نسبت به پول نقد با پشتوانه بانک مرکزی که به وسیله ربا حمایت می‌شود، در بانکداری و نظام مالی اسلامی مناسب‌تر باشد. علی‌الخصوص در تجارت‌های بدون بانکی و در مقیاس‌های کوچک. البته لازم به ذکر است که بدون نگاه نظام‌مند به این پدیده نمی‌توان به راحتی در مورد مسایل ربوی این نوع پول‌ها اظهارنظر نمود» (Mullen, 2016, 54).

۴-۳- رمزازها و غرر:

غرر در لغت به معنای خطر است و خطر به معنای مصدری، در معرض هلاک و تباهی بودن می‌باشد (معین، ۱۳۸۶، ۷۱۷). همچنین غرر را عبارت از چیزی دانسته‌اند که ظاهرش مشتری را می‌فریبد و باطن آن مجهول است و به معنایی دیگر، معامله‌ای است که بدون عهده و فاقد ضمانت اجراء است (ابن منظور، ۱۴۰۵، ۱۴). غرر در اصطلاح فقهاء نیز از معنای لغوی خود دور نیفتاده است و اصطلاحاً این واژه در جایی به کار می‌رود که مبیع یا ثمن در بیع و عوض یا معوض در معاملات معاوضی در معرض خطر و ریسک قرار گیرد (نجفی، ۱۳۶۷، ۲۲). براساس معانی لغوی از غرر، معامله غرر در قالب تعریف بیع غرری که معمول‌ترین اقسام معاملات می‌باشد معرفی شده است که در ذیل به چند نمونه اشاره می‌شود:

الف) بیع غرری که مورد نهی قرار گرفته عبارت است از بیعی که ظاهرش مشتری را می‌فریبد و دارای باطنی مجهول است (همان، ۲۲۷).

ب) بیع غرری عبارت است از بیعی که مردد میان دو امر باشد. یکی از آن دو، مورد نظر متعاملین و دیگری مخالف نظر ایشان باشد (جزیری، ۱۴۰۶، ۲، ۲۴۳).

ج) بیع غرری عبارت است از بیعی که همراه با خطری محتمل الحصول می‌باشد و لذا بیع با وجود چنین خطری تمام نبوده و ناقص است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ۱۷۶).

د) منظور از بیع غرری بیعی است که به دلیل وجود جهل در آن، طرفین عقد، بر باطن آن احاطه ندارند (ابن اثیر، ۱۳۶۴، ۱۳۲).

در مورد غرر در رمزارزها نیز باید گفت از زمانی که این پول به وجود آمده تا به امروز از لحاظ قیمت کاملاً بی‌ثبات بوده است. برای نمونه در مورد بیت کوین از سال ۲۰۱۰ که قیمت آن ۳۹ دلار بوده است تا سال ۲۰۱۲ که قیمت آن به حدود ۴۴ دلار رسیده است و سال ۲۰۱۳ که به حدود ۷۰۰ دلار رسید تا سال ۲۰۱۷ میلادی قیمت هر یک از آن به ۶۰۰۰ دلار رسید؛ نوسانات قیمتی بسیاری را تجربه نموده است. با این حال این قیمت‌گذاری عقلانی و در نتیجه غرری نبوده است چراکه اولاً این نوسانات به دلیل عرضه و تقاضای موجود در بازار بوده که ناشی از دلایل عقلانی بوده و ثانیاً در صورتی که رمزنگارها به ویژه بیت کوین به عنوان یک واحد ارزی مورد پذیرش دولت‌ها و بانک‌های مرکزی قرار بگیرد، این نوسانات کمتر در حوزه رمزارزها به ویژه بیت کوین رخ می‌دهد.

۵- بررسی رمزارزها از منظر فقه حکومتی

۵-۱- قاعده لاضرر

یکی از مشهورترین قواعد فقهی که در بیشتر ابواب فقه مانند عبادات و معاملات به آن استناد می‌شود، قاعده لاضرر است. در معنای ضرر میان فقهاء اختلاف وجود دارد. اما در مجموع می‌توان گفت که در مورد نفس و مال، کلمه ضرر استعمال می‌شود. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران قاعده لاضرر، مبنای اصل ۴۰ قانون اساسی قرار گرفته و در بخش حقوق مردم این قانون که مهمترین بخش قانون اساسی نیز می‌باشد، مطرح شده و با توجه به آنکه قانون اساسی نیز خود مبنای صحت و قانونیت سایر قوانین است، بنابراین قاعده لاضرر از نگاه قانون ایران و همچنین فقه حکومتی شیعه دارای جنبه عمومی است تا خصوصی (رضایی راد، ۱۳۸۹، ۶۶).

از آنجاکه ورود بی‌رویه رمزارزها بدون نظارت حکومت اسلامی، به عنوان سیاست‌گذاران انحصاری سیاست پولی، از یک سو موجب اختلال در نظم اقتصادی جامعه اسلامی شده و بر اقتدار دولت اسلامی بر بازار تأثیرگذار می‌باشد و از سوی دیگر، ممکن است موجب تضییع حقوق آحاد جامعه و ثروت‌های ملی به علت وجود ارزهای غیرحاکمیتی شود به استناد قاعده لاضرر می‌توان تولید و جریان رمزارزها را در اقتصاد واقعی نادرست دانست.

۵-۲- قاعده احترام

گروهی از فقیهان، احترام مال را به ناروا بودن مزاحمت و گرفتن قاهرانه مال از مالک مسلمان تعریف کرده‌اند (اصفهانی، ۱۴۱۸، ۳۲۱). برخی دیگر آن را محافظت از نابودی و ضایع نساختن مال مسلمان دانسته‌اند (ایروانی، بی‌تا، ۹۶). بعضی از فقها بی‌ارزش نشمردن مال مسلمان را نیز معنای قاعده احترام مال شمرده‌اند و به نظر ایشان هنگامی که با مال مسلمان، همسان اشیای بی‌صاحب و مباحات اولی رفتار شود، حرمت آن شکسته شده است (اصفهانی، ۱۴۰۹، ۳۲۲). بنا بر تعریف نخست، پیام قاعده احترام نسبت به مال مسلمان این است که میان مالک و مال، جدایی نیاندازید و وی را با تصرف یا گرفتن مال، از تصرف مالکانه بازندارید ولی پیام در تعریف دوم ظاهراً آن است که مسلمانان افزون بر ممنوعیت تعدی به مال دیگری، تکلیف حفاظت از مال مسلمان در مقابل نابودی نیز دارند؛ باید تلاش شود مال مسلمانان نابود نگردد. نگاه تعریف سوم نیز بر رایگان نبودن تصرفات است.

قاعده احترام اغلب در مواردی که فقهاء برای تمسک به قاعده ضمان ید، اتلاف یا تسبیب با مشکل روبرو گردیدند به کار برده شده است. شخصی که مال دیگری را غصب می‌کند، نسبت به عین آن، بنا بر قاعده ضمان ید، ضامن است اما راجع به منافع مستوفات و غیرمستوفات در استناد به قاعده مذکور، بین فقهاء اختلاف نظر وجود دارد و برخی از آنها قاعده ضمان ید را شامل این مورد ندانسته‌اند (ابهری و ایزدی‌فرد، ۱۳۸۹، ۱۸-۱۹). لذا به موجب قاعده احترام، مال مسلمان محترم و تجاوز و تعدی به آن موجب ایجاد مسؤولیت و ضمان برای متجاوز به مال دیگری است.

بنابراین بر اساس قاعده احترام و حرمت تضییع اموال مسلمین، ورود رمزارزها در بازار اقتصاد اسلامی بدون نظارت حکومت اسلامی بر آنها، موجب افزایش میزان ضرر در حجم پول و ثروت‌های اقتصاد واقعی است که بر این اساس، تزریق چنین پولی با عنوان حرمت روبرو است.

۵-۳- قاعده حفظ نظام

مسأله حفظ نظام به‌عنوان یک واجب شرعی در ابواب مختلف فقهی و اصولی مورد تأکید قرار گرفته است. بر این حکم، همه ادله و مبانی شرعی فقهی دلالت دارد. نظام در مفاهیم و مراتب گوناگونی مانند سامان داشتن زندگی اجتماعی، کیان کشور، حکومت، مجموعه احکام و موازین اسلام و خرده نظام‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به کار می‌رود. لکن نظام سیاسی اسلام از جایگاه‌برتری نسبت به نظام‌های جزئی از قبیل نظام اقتصادی، نظام اجتماعی و ... برخوردار است و مراد فقهاء از استعمال نظام در ابواب فقه سیاسی، نظام سیاسی اسلام است. همچنین باید این نکته را نیز افزود که در اسلام، حکومت ظاهری و قدرت سیاسی فی‌نفسه ارزش نداشته و واجب نیست و نباید به هر دستاویزی برای حفظ آن متوسل شد. بلکه حفظ قدرت و حکومت از آن جهت واجب است که زمینه‌ساز تعالی انسان را فراهم می‌کند و تا زمانی واجب است که مسایل و مصالح زیربنایی اسلام به خطر نیفتد. همچنین اگر حفظ آن در تراحم با اصل دین و توحید و نبوت و اصل امامت و حب اهل بیت علیهم السلام و بغض اعدائشان باشد، بدون شک هیچ تکلیفی در حفظ آن نیست و چه بسا اقدام برای تغییر آن، واجب می‌شود.^۱

لذا با عنایت به چالش‌های رمزارزها مانند مشکلات امنیتی، تسهیل جرایم اینترنتی، فرار مالیاتی و پولشویی که موجب اختلال نظام اقتصادی و حتی سیاسی و اجتماعی خواهد شد، مصلحت اقتضاء می‌کند تا حاکم اسلامی تا به سامان رسیدن تولید و جریان این شکل از پول، از ورود آن به اقتصاد واقعی جلوگیری کند.

۵-۳-۱- رمز ارزها راه برون رفت از تحریم‌ها

خصوصیت گمنامی افراد در معاملات رمز ارزها ویژگی منحصر به فردی است که چه بسا بتوان توسط آن تحریم‌های ظالمانه علیه کشور عزیزمان را دور زد. این موضوع به قدری روشن و حائز اهمیت است که حتی واضعین تحریم‌ها به آن اذغان نموده‌اند. در گزارش ریسک‌ها و تهدیدات رمز ارزها که توسط کمیته سنای آمریکا در سال ۲۰۱۴ انتشار یافت، چنین آمده: مردم برخی کشورهایی که اقتصاد آنها رو به زوال است و ارزش پول ملی کشورشان در حال نزول است، ممکن است علاقه به سرمایه‌گذاری در حوزه رمز ارزها

^۱ سلیمی، عبدالحکیم، (۱۳۸۵). «حقوق اهل بیت (علیهم السلام)». فصلنامه معرفت، شماره ۱۰۶.

داشته باشند تا از این راه، سرمایه خود را ایمن نگه دارند. این کشورها به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف) کشورهای تورم‌های شدید دارند مانند زیمبابوه؛ ب) کشورهایی که بحران‌های مالی دارند مانند یونان و قبرس؛ ج) کشورهایی که تحریم‌های شدید بین‌المللی دارند مانند ایران.^۱ بنابراین علی‌رغم مشکلات داخلی مذکور، در شرایط فعلی چه بسا رمز ارزها با وضع قوانین صحیح و در سطح کلان توسط دولت بتواند راهگشا باشد. اهمیت رمزارزها در بحث فرار و برون رفت نیز از همین جا مشهود می‌گردد که نظام‌های رسمی مالی و بانکی بین‌المللی به علت وجود مقررات بین‌المللی سخت، کمتر امکان دور زدن‌شان در صورت وجود تحریم‌های غیرقانونی و ظالمانه بین‌المللی وجود داشته و در این مسیر، رمزارزها می‌توانند به علت تقنین ضعیف‌تر بین‌المللی و داخلی، مؤثر افتند.

۵-۴- قاعده عدالت

در مباحث فقهی، عدالت در امور اجتماعی به عنوان عدل و انصاف که بیشتر به تطبیق عدالت در امور مالی یا توزیعی برمی‌گردد، عنوان شده است. اسلام که عدالت اجتماعی را از مبادی اساسی برای شکل‌گیری خط مشی اقتصادی‌اش می‌داند، آن را با مفهوم تجریدی مبنا قرار نداده و نیز به صورت باز بدان دعوت نکرده تا قابل هرگونه تفسیر باشد. همچنین آن را به جوامع انسانی که دیدگاه‌های متفاوتی پیرامون عدالت دارند و براساس اندیشه و تلقی خویش از زندگی و حیات معنایش می‌کنند واگذار نکرده است. بلکه اسلام عدالت را در ضمن یک سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی معین ارایه کرده که توانسته است پس از آن، این ایده را در واقعیتی زنده مجسم کند واقعیتی که تمام تار و پودش با مفهوم اسلامی عدالت عجین است (جمال‌زاده، ۱۳۸۷، ۱۵).

در همین راستا، توزیع ناعادلانه ثروت از جمله تهدیدهای رمزارزها برای نظام اقتصاد اسلامی است چراکه در حال حاضر بیش از نیمی از حجم بازار این نوع پول متعلق به افراد معدودی است که در واقع سهامداران اصلی رمزارزها تلقی می‌شوند و از این طریق، می‌توانند، تحریم‌ها تهدیدها و مخاطراتی را به اقتصاد کشورهایی که رمزارزها در آنها رواج یافته تحمیل نمایند.

^۱ چ. هنتر، ریسک‌ها و تهدیدات رمز ارزها، کمیته امنیت ملی سن، ۲۰۱۴.

۶- نتیجه گیری:

رمزارزها یکی از تحولات اصلی عرصه پولی و مالی بین‌المللی در یک دهه گذشته محسوب می‌شوند. رمزارزها، مزایا و معایب مختلفی را با خود به همراه داشته‌اند از جمله مشکلات آنها می‌توان به مشکلات امنیتی اشاره کرد که خلق بی‌رویه، گم شدن، هک شدن حساب کاربر و سرقت و همچنین وسیله قرار گرفتن برای پولشویی و فرارهای مالیاتی از جمله آنها می‌باشند. عدم شناسایی هویت در انتقال و معاملات مبتنی بر رمزارزها و این که صاحبان آنچه اشخاصی می‌باشند، خود یکی دیگر از معایب رمزارزها است. در کنار این معایب، رمزارزها، منافعی به مانند تسریع در روند انتقال و معاملات بین‌المللی، ارزان کردن مبادلات پولی مبتنی بر آنها، افزایش نقش بنگاه‌های اقتصادی غیردولتی در روند تجارت و اقتصاد بین‌المللی و ... را به همراه داشته‌اند.

مشروعیت رمزارزها بر طبق دوشاخه فقه فردی و حکومتی قابل تمییز است. از منظر فقه فردی، رمزارزها یک نوع مال بوده، معاملات آنها ربوی و غرری نیست و بنابراین، در صورتی که مبنای معاملاتی رمزارزها از منظر شرعی جایز باشد، مبادله رمزارزها از منظر شرعی صحیح و حلال است. اما در صورتی که مبنای معاملاتی رمزارزها مشروعیت نداشته باشد، معامله آنها باطل و حرام است. اما از منظر فقه حکومتی وضعیت مبادلاتی رمزارزها متفاوت است. به استناد ادله‌ای مانند قاعده لاضرر، قاعده احترام و قاعده حفظ نظام و عدالت که همگی مانع از اجرای سیاست‌های نادرست پولی و افزایش بی‌رویه حجم پول در نظام اقتصاد اسلامی می‌شوند، مقتضی است تا زمانی که از طرف حاکمیت، نظم حقوقی برای کنترل رمزارزها در اقتصاد واقعی کشور ترتیب داده نشده است، از ورود و انجام معامله در زمینه رمزارزها جلوگیری کرد. تسهیل جرایم، افزایش یا کاهش بی‌رویه حجم مبادلات پولی و خروج ارز از مسایل مطرح در فقه حکومتی است که مانع از فاقد اشکال شرعی دانستن معاملات رمزارزها می‌باشد، اگرچه با قانون گذاری دقیق می‌تواند راه برون رفتی از شرایط تحریم اقتصادی قرار گیرد.

منابع و مأخذ:

کتاب:

- ۱- ابن اثیر، مجدالدین ابوالسعدت. (۱۳۶۴). النهایه فی غریب‌الحديث و الاثر: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیا ن.قم.
- ۲- ابن فارس، ابوالحسین احمد. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة: مکتب الاعلام الاسلامی. قم.

- ۳- ابن منظور، جمال‌الدین محمد بن مکرم، (۱۴۰۵). لسان العرب: نشر ادب حوزه. قم.
- ۴- ابن منظور، ابوالفضل جمال‌الدین محمد بن مکرم، (بی تا). لسان العرب: دارصادر، بیروت.
- ۵- اصفهانی، محمدحسین، (۱۴۱۸). حاشیه کتاب المکاسب. تحقیق عباس محمدآل سباع‌القطیفی: محقق، قم.
- ۶- اصفهانی، محمدحسین، (۱۴۰۹). الاجاره: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم. چاپ دوم.
- ۷- ایروانی، علی. (بی تا). حاشیه کتاب المکاسب. بی جا.
- ۸- جزیری، عبدالرحمن، (۱۴۰۶). الفقه علی المذاهب الاربعه: داراحیاء التراث العربی، بیروت، چاپ هفتم.
- ۹- شهید اول، محمد بن جمال‌الدین مکی العاملی، (۱۴۱۱). اللمعه دمشقیه: دارالفکر، قم، چاپ اول.
- ۱۰- صدر، سیدمحمد باقر، (۱۴۲۵). البنک الربوی فی الاسلام: انتشارات دارالصدور، قم.
- ۱۱- صدر، سید محمدباقر، (۱۳۸۲). الاسلام یقود الحیاه: دارالتعارف للمطبوعات، بیروت.
- ۱۲- معین، محمد، (۱۳۸۶). فرهنگ فارسی: انتشارات فردوس، تهران.
- ۱۳- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۸۰). استفتانات جدید: مدرسه الامام علی ابن ابی طالب. سؤال ۷۲۴، قم، چاپ دوم.
- ۱۴- نجفی، محمد حسن، (۱۳۶۷). جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام: دارالکتب الاسلامیه، بیروت، چاپ هفتم.
- ۱- Crofton , Isaak , (۲۰۱۵), Crypto Anarchy , Lulu.com.
- ۲- Koch , Adam. (۲۰۱۷). The Bitcoin & Cryptocurrency Wealth-Building Opportunity Guide, Adam Gregory Koch . CreateSpace Independent Publishing Platform; ۱st Edition.
- ۳- Moore , Michelle. (۲۰۱۶). Cybersecurity Breaches and Issues Surrounding Online Threat Protection, IGI Global .
- ۴- Mullan , Carl , (۲۰۱۶) A History of Digital Currency in the United States : New Technology in an Unregulated Market , Springer.

مقالات:

- ۱- ابهری، حمید، و ایزدی فرد، علی اکبر، (۱۳۸۹). «ضمان غاصب نسبت به منافع در فقه اسلامی و حقوق مدنی ایران». مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی، پاییز و زمستان، شماره دوم، سال چهل و سوم.
- ۲- بجستانی، مریم، روحانی مقدم، محمد. (۱۳۸۷). «بررسی ایجاب و قبول در معاملات الکترونیک». فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، پاییز، شماره ۱۳.
- ۳- توسلی، محمد اسماعیل. (۱۳۹۱). «تحلیل ماهیت پول». فصلنامه اقتصاد اسلامی، زمستان، سال دوازدهم، شماره ۴۸.

- ۴- جمال زاده، ناصر. (۱۳۸۷). «عدالت سیاسی و اجتماعی در سه رهیافت فقهی، فلسفی و جامعه شناختی» فصلنامه دانش سیاسی، سال چهارم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۷.
- ۵- رضایی راد، عبدالحسین. (۱۳۸۹). «گسترده کارآمدی قاعده فقهی لاضرر». فصلنامه حقوق اسلامی، زمستان، سال هفتم، شماره ۲۵.
- ۶- سلیمی، عبدالحکیم. (۱۳۸۵). «حقوق اهل بیت (علیهم السلام)». فصلنامه معرفت، شماره ۱۰۶.
- ۷- محمودی، سید احمد. (۱۳۹۳). «حیل ربای تولیدی و انتاجی در بوته نقد و بررسی». فصلنامه فقه و حقوق اسلامی، بهار - تابستان، سال چهارم، شماره هشتم.
- ۸- نورایی، یوسف. (۱۳۹۳). «بررسی فقهی حیل های فرار از ربا». پژوهشنامه فقه اسلامی و مبانی حقوقی، بهار - تابستان، سال ۲، شماره ۲.